

УДК 343.98(091)(092)

П. Д. Біленчук, Ф. М. Медвідь

ГАНС ГРОСС ЯК ФУНДАТОР КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ НАУКИ

Криміналістика (від лат. *crimīnalis* — злочинний; той що стосується злочину) — юридична наука про спеціальні прийоми, методи і засоби, які застосовуються у кримінальному судочинстві з метою запобігання злочинам, їх розкриття і розслідування, а також під час розгляду кримінальних справ. У минулому цим терміном користувалися для найменування всієї сукупності кримінально-правових наук.

Термін «криміналістика» ввів у науковий обіг австрійський учений-криміналіст Ганс Гросс, який вважав криміналістику допоміжною стосовно кримінального права і визначив її як «вчення про реальності кримінального права». Великий тлумачний словник сучасної української мови трактує криміналістику як юридичну науку, що вивчає та розробляє розкриття карних злочинів [1, 465]. Останнім часом більшість учених-криміналістів і практиків розглядають криміналістику у трьох основних аспектах: як науку, як навчальну дисципліну та як практичну діяльність у боротьбі зі злочинністю [2, 3].

Криміналістика привертає до себе увагу насамперед тим, що вона допомагає встановити істину, проникнути в глибину криміналу та виявити й дослідити так звані «німих свідків» — речові докази. Криміналістика вивчає злочин і методи його розслідування, а останнім часом її взагалі називають коротко і лаконічно — наука про розкриття злочинів. Таке просте визначення поширене не лише на практиці, а й у науковій літературі. Насправді ж ця наука значно складніша, тому перш ніж визначити предмет її вивчення, варто звернутися до її історичних витоків [3, 283–286].

Наприкінці XIX ст. швидкий розвиток науки й техніки (особливо після появи фотографії та винаходів у хімії, фізиці, фізіології) відкрив шлях до формування нової системи знань у галузі права — криміналістики.

Австро-Угорська монархія (1867–1918) — дуалістична (двоєдина) держава, що виникла в результаті перетворення монархії австрійських Габсбургів на основі компромісної угоди 1867 р. між австрійським і угорськими правлячими колами. На 1908 р. вона була другою державою в Європі за територією (676 545 км²) і третьою за населенням (бл. 50,5 млн чол.). До складу Австрії (Ціслейтанії) входили: власне австрійські землі, Чехія (Богемія), Моравія, Силезія, Гарц (Гориця), Далмація, Галичина, Буковина, Країна, Істрія, Трієст.

Угорщина (Транслейтанія) включала власне угорські землі, Трансильванію, Хорватію, Славонію, Банат, Словаччину, Карпатську Україну (сучасну Закарпатську обл. України), порт Фідме (Рієка).

Кримінальне і цивільне судочинство проводили суди першої інстанції — 76 колегіальних комітатських судів і 458 окружних одноосібних судів. Діяли 12 королівських апеляційних судів, вищі касаційні суди в Будапешті та Загребі.

Цілий ряд авторитетних учених-криміналістів, зокрема Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкін, Ю. Г. Корухов, Є. Р. Росінська, справедливо, на наш погляд, зазначають, що XIX століття характеризується не тільки науково-технічним прогресом і зростанням промисловості, лібералізацією владних режимів, масовою міграцією селян в міста, послабленням патріархальних основ суспільства, люмпенізацією і збагаченням громадян, інтенсивним обігом і концентрацією капіталів, підприємництвом, поділом праці та її професіоналізмом, але вся ця суміш невідомих раніше факторів поклала початок і сприяла ще одному феномену: професійній, а в подальшому — організованій міжнародній злочинності. Озброївшись новітніми засобами зв'язку, транспорту, новими технологіями, використовуючи все більш витончені, в тому числі наукомісткі методи підготовки, скоєння і приховування злочинів, організована злочинність заповонила Велику Британію, Італію, Німеччину, США, Францію. Практичні органи правопорядку того часу, які користувалися тільки життєвим досвідом і здоровим глуздом, в такій страшній криміногенній ситуації, виявилися немічними, слабкими і безсилими.

Соціальне замовлення громадян і держав вимагало створення та формування нових підходів, інтелектуальних новацій, наукової системи, здатної запобігти, протидіяти злочинності нової якості. На це замовлення суспільства (австрійського — циганська злочинність. — *П. Б., Ф. М.*) наука запропонувала свій механізм, дала чітку рецептуру — створила нову галузь знання, яку «австрійський судовий слідчий, який потім став університетським професором, Ганс Гросс наприкінці XIX ст. назвав криміналістикою».

Доля цієї непересічної особистості тісно пов'язана не тільки з судовим слідством, прокуратурою, криміналістикою, криміналістичною психологією, він є «батьком» і основоположником першої у світі університетської навчальної кафедри криміналістики, першого у світі музею криміналістики, першого у світі інституту криміналістики, першого у світі підручника з курсу наукової криміналістики, першої у світі енциклопедії криміналістики та першого посібника і монографії з кримінальної психології тощо [4, 119–123].

Характерним і знаковим виявилось те, що доля цього славетного вченого тісно пов'язана не тільки з Австрією, де він народився, здобував вищу юридичну освіту, працював в органах кримінальної юстиції, але і тією частиною України, що входила до австро-угорської монархії [5, 99–102]. Його біографічні дані свідчать, що певний час він жив і працював в Чернівецькому університеті на посадах ординарного професора і декана юридичного факультету [6, 62–67].

Як відомо, ім'я Ганса Гросса довгий час було маловідоме українському читачеві. Як старше покоління правознавців, так і сучасні юристи знають про нього досить небагато, оскільки згадка імені Ганса Гросса з'явилася в українських підручниках з курсу криміналістики тільки наприкінці 90-х рр. минулого століття [7, 14; 8, 7, 45]. Однак і ці посилання наводились лише в тих випадках, коли справа торкалася історії та поняття криміналістики, а не тоді, коли йшлося про першу у світі кафедру криміналістики, про перший у світі музей криміналістики, про перший у світі інститут криміналістики, які були створені вперше Гансом Гроссом, а тому в більшості випадків допускалася

згадка в підручниках, енциклопедіях, посібниках тільки про те, що можливим ініціатором цього був дійсно Ганс Гросс.

На початку третього тисячоліття крига скресла, в історико-оглядовій передмові до нового видання книги «Ганс Гросс. Руководство для судебных следователей как система криминалистики», яке побачило світ майже через сто років у Москві в 2002 р., що передруковане з видання 1908 р., завідувач кафедри криміналістики юридичного факультету Московського державного університету ім. М. В. Ломоносова відомий криміналіст професор М. П. Яблоков дає коротку, але достатньо змістовну характеристику біографії і здобутків наукової праці Ганса Гросса, яку він назвав криміналістикою [9].

Приємно зазначити і те, що в сучасних працях українських учених уже зустрічаються не тільки згадки про наукові здобутки Ганса Гросса, але проводяться цікаві розвідки, досліджується його наукова спадщина, робляться посилення на його ґрунтовні наукові праці [4, 119–123].

У зв'язку з цим справедливо вказує відомий український криміналіст професор В. Ю. Шепітько в підручнику «Криміналістика» (2004) на те, що «розвитку криміналістики сприяли праці Г. Гросса, Р. Рейса, А. Вейнгарта, Нііефора, С. Оттоленги та багатьох інших, які досліджували засоби і методи збирання доказів, особливості розслідування злочинів». Більше того, український вчений завідувач кафедри криміналістики Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого В. Ю. Шепітько справедливо, на наш погляд, стверджує, що дійсно «... Г. Гросс започаткував термін «криміналістика» і розкрив його зміст у своїх працях «Керівництво для судових слідчих, чинів жандармерії та поліції» (1892) і «Керівництво для судових слідчих як система криміналістики» (1898)» [10, 51].

Поділяє цю думку і досвідчений український криміналіст-практик і педагог В. О. Маркусь, який вказує, що «зародження і розвиток криміналістики пов'язані із соціальним замовленням держави та суспільства науці, оскільки в умовах появи професійної та організованої злочинності потрібно було розробити нові засоби і методи розслідування і розкриття злочинів».

Термін «криміналістика» (від лат. *crimīnalis* — злочинний, тобто те, що стосується злочину) вперше був ужитий, як уже обґрунтовано вище, австрійським судовим слідчим, а згодом університетським професором Г. Гроссом (1847–1915). У листопаді 1900 р. у журналі Міністерства юстиції Росії вийшла його стаття «Що таке криміналістика?». Саме в цій праці, зазначає В. О. Маркусь, було вперше проголошено зародження нової самостійної науки — криміналістики [11, 16–17].

Вважаючи криміналістику допоміжною наукою до кримінального права, Ганс Гросс назвав її «вченням про реалії кримінального права», яке спроможне повному протидіяти злочинності. Зокрема, у 1892 р. Г. Гросс писав: «...криміналістика за своєю природою починається лише там, де встановлюють... яким саме способом вчиняються злочини: як дослідити ці способи і розкрити їх... про це не говорить ні кримінальне право, ні процес. Це й становить предмет криміналістики». І далі: «...ці вчення можуть виявитися нежиттєздатними,

якщо слідчий, суддя не розуміє або неправильно оцінює показання свідків, якщо він не зуміє використати сліди злочину або взагалі не ознайомлений із положеннями, сукупність яких становить криміналістику» [12, 111].

Отже, під криміналістикою Г. Гросс розумів учення про реальний, життєвий, конкретний бік явищ, які відповідають змісту кримінального права. До загального змісту науки криміналістики Г. Гросс відносив: учення про предмет криміналістики, виявлення та використання речових доказів; вивчення окремих видів злочинів; правила роботи зі слідами, підробленими документами; питання побуту (поведінки, жаргонів, схильностей) злочинців, а також дослідження психологічних особливостей осіб, які беруть участь у кримінальному процесі (обвинувачених, підозрюваних, потерпілих, експертів, свідків, суддів та ін.) [11, 16–17].

Вчені-криміналісти Є. П. Іщенко і В. І. Комісаров теж визнають і вказують, що «основоположником криміналістики як науки є австрійський судовий слідчий Ганс Гросс, який одним з перших звернув увагу на роль речових доказів у розкритті злочинів, на використання для їх виявлення і дослідження науково-технічних засобів і методів природничих наук. Підготовлене і опубліковане «Керівництво для судових слідчих, чинів загальної і жандармської поліції» (1892), пізніше перевидане під назвою «Керівництво для судових слідчих як система криміналістики», не втратило своєї значимості до цього часу» [13, 15]. Так засвідчують свою повагу відомі науковці Росії до цієї славетної і всесвітньо відомої постаті та результатів її творчої діяльності в галузі криміналістики.

У підручнику «Криміналістика» (2007) за редакцією професора М. П. Яблокова теж стверджується про те, що «виникнення криміналістики як самостійної юридичної науки (і самого терміна «криміналістика») пов'язано з іменем австрійського слідчого, а пізніше професора Ганса Гросса (1847–1915), який опублікував в 1892 р. книгу «Керівництво для судових слідчих» (третє видання книги в 1898 р. називалось «Керівництво для судових слідчих як система криміналістики»). В цій книзі автор не тільки узагальнив наявний досвід слідчої роботи, але і запропонував розроблені ним і його попередниками деякі спеціальні прийоми, пристосування для цілей розслідування, які засновані на даних різних (головним чином природничих) наук. Г. Гросс визначив створену ним нову галузь знань як науку «про реальності кримінального права», яка побудована на поєднанні правового і природничо-історичного методів і яка визначає своїм предметом фактичну сторону злочинів і відомостей, які необхідні при провадженні окремих слідчих дій. Праці Г. Гросса виявилися фундаментальними для розвитку австрійсько-німецької гілки криміналістики, представники якої (спадкоємці, наступники, послідовники Г. Гросса, А. Вейнгарт, Г. Шнейкерт, Гельвіч і ін.) розробляли криміналістичну науку в напрямку кримінальної техніки і тактики як єдиного цілого з поділом її на загальну і особливу частини.

Оцінюючи вклад Г. Гросса в науку криміналістику, М. П. Яблоков зазначає, що необхідно відзначити, що багато з його розробок не втратили свого значен-

ня до теперішнього часу. Приділяючи велику увагу використанню технічних прийомів і методів дослідження різних речових доказів, Г. Гросс достатньо негативно оцінював значення показів свідків. Разом з тим його рекомендації, які стосуються тактики проведення допиту і інших слідчих дій, як і розслідування в цілому, вигідно відрізняють «Керівництво для судових слідчих» від подібних праць інших авторів, опублікованих в той же час». Це дійсно значне, похвальне і точне відзначення реальних заслуг Ганса Гросса перед слідчою і судовою практикою, перед криміналістикою, перед юридичною наукою, яке лунає в університетських аудиторіях і лекційних залах Московського державного університету ім. М.В. Ломоносова.

Про значний внесок Г. Гросса в розвиток криміналістики вказували Є. Ф. Буринський [14], В. Плетньов [15, 93–94], І. Ф. Крилов [16, 6], Р. С. Белкін [17, 18; 18, 52] та інші дослідники.

Так, В. Плетньов справедливо зазначив, що Г. Гросс «прийшов до думки про необхідність створення самостійної науки криміналістики, без вивчення якої неможливе правильне розслідування злочинів ...фундаментальними засадами кримінологія зобов'язана тільки Г. Гроссу...» [15, 93–94].

Ганс Гросс понад 20 років працював судовим слідчим, потім професором університету в Ченівцях, Празі, а з 1902 р. в Граці. В 1892 р. опублікована його фундаментальна праця «Керівництво для судових слідчих, чинів жандармерії і поліції», в якій він вперше систематизував всі відомі на той час засоби і прийоми роботи з доказами, розробив ряд оригінальних рекомендацій по виявленню, вилученню і дослідженню слідів та інших речових доказів, описав побут і жаргон професійних злочинців, а також найбільш поширені в практиці способи скоєння і приховування злочинів і сформулював основи методики розслідування ряду суспільно небезпечних злочинів. Слід особливо підкреслити, що його ідеї користувалися надзвичайною популярністю. Тому, що уже в 1895–1896 рр. в Смоленську трьома випусками був опублікований російський переклад другого видання «Керівництва...».

Третє видання книги Ганса Гросса вийшло під зміненою назвою «Керівництво для судових слідчих як система криміналістики», але введений ним в науковий обіг і практику термін «криміналістика» був прийнятий не зразу і не всіма: в ряді країн світу і тоді, і навіть тепер популярні терміни «поліцейська техніка», «наукова поліція», «судові науки».

Разом з тим ідеї Ганса Гросса завоювали багатьох прихильників: А. Вейнгарта (Німеччина), Нічефоро (Італія), Р. А. Рейсса (Швейцарія) та ін. Зокрема А. Рейсс відкрив в Лозанні своєрідну школу для чинів поліції і судового відомства. В 1911–1912 рр. його лекції слухали високопоставлені російські судові діячі, в числі яких був і С. М. Потапов — майбутній лідер радянської криміналістики. Активним популяризатором ідей Ганса Гросса і А. Рейсса був С. М. Трегубов, юрисконсульт Міністерства юстиції Росії і ординарний професор Військово-юридичної академії і училища правознавства — привілейованих юридичних вузів того часу.

Сьогодні в період розбудови правової держави в Україні молоді і талано-

виті українські вчені все частіше звертаються до скарбниці творчості всесвітньо відомого вченого-криміналіста Ганса Гросса, зокрема, активно займається група таких відомих вчених, як М. А. Михайлов (Сімферополь), С. І. Нежурбіда (Чернівці), М. Ф. Никифорак (Чернівці), В. Чисніков (Київ).

Отже, варто, по-перше, визначити роль і місце Ганса Гросса як педагога, вченого, громадського і державного діяча в історії вітчизняної і європейської криміналістики і, по-друге, започаткувати професійне вивчення творчої спадщини цього видатного вченого, педагога і судового слідчого як непересічного явища в аналогах української і європейської криміналістики.

Література

1. Великий тлумачий словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. — К.: Ірпінськ: Перун, 2002. — 1440 с.
2. Біленчук П., Медвідь Ф. Ганс Гросс як фундатор криміналістичної науки (до 160-річчя з дня народження) // Історія української науки на межі тисячоліть: Зб. наук. пр. / Відп. ред. О. Я. Пилипчук. — К., 2007. — Вип. 32. — С. 3-14.
3. Введение в украинское право / За ред. С. В. Кивалова, Ю. М. Оборотова. — О.: Юрид. л-ра, 2005. — 616 с.
4. Нежурбіда С. Ганс Гросс: людина, вчений, вчитель // Вісник Академії прокуратури України. — 2006. — № 3. — С. 119-123.
5. Никифорак М. В. Ганс Гросс: життя і науково-педагогічна діяльність // Держава і право: Зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. — К., 2003. — Вип. 22. — С. 99-102.
6. Михайлов М. А. Ганс Гросс — основоположник криміналістики як науки і навчальної дисципліни // Кримінальне право України. — 2006. — № 2. — С. 62-67.
7. Біленчук П. Д., Головач В. В., Салтєвський М. В. Криміналістика: Підруч. для вищ. навч. закл. / За ред. П. Д. Біленчука. — К.: Право, 1997. — 256 с.
8. Біленчук П. Д., Клименко П. І. Криміналістика: Підручник. — К.: Атіка, 2001. — 544 с.
9. Яблоков П. П. Предисловие. Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики. — Новое изд. перепеч. с изд. 1908 г. — М.: ЛексЭст, 2002.
10. Криміналістика: Підручник / За ред. В. Ю. Шепітька. — К.: Ін Юре, 2004.
11. Маркусь В. О. Криміналістика: Навч. посіб. — К.: Колдор, 2007.
12. Ганс Гросс. Руководство для судебных следователей как система криминалистики: Пер. с 4-го нем. изд. — С.Пб., 1908.
13. Криминалистика: Учебник / Под ред. Е. П. Ищенко, В. И. Комисарова. — М.: Юристъ, 2007.
14. Буринский Е. Ф. Судебная экспертиза документов, производство ее и пользование ею. — М.: Лекс Эст, 2002.
15. Новый энциклопедический словарь издателей Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрова. — Т. 15.
16. Крылов И. Ф. В мире криминалистики. — Ленинград, 1980.
17. Криминалистика: Краткая энцикл. / Авт.-сост. Р. С. Белкин. — М., 1993.
18. Криминалистическая энциклопедия. — М., 1977.